Література:

1. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 9. С. 112. – Ст. 378.

2. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 1 серпня 2002 р. № 683/2002 // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 31. – С. 192. – Ст. 1463.

3. *Костомаров М. И.* “Многоликий Янус” – документ в системе информационного менеджмента / М. И. Костомаров // Делопроизводство. – 1998. – № 1. – С. 29.

4. *Ларин М. В.* Управление документацией в организациях / М. В. Ларин. – М. : Науч. кн., 2002. – 286 с.

5. *Яремченко Н. Л.* О проблеме электронных документов / Н. Л. Яремченко // Секретарское дело. – 2001. – № 3. – С. 31–33.

Надійшла до редколегії 16.12.2011 р.

УДК 35.077.92

Н. Г. ПОПОВИЧ

ОПТИМІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ’ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

П*редставлено професійно-мовленнєву комунікацію як взаємодію суб’єктів – носіїв концептів. Доведено, що спільний професійний концепт у структурі професійно орієнтованої мовної особистості адресанта і адресата забезпечує їх професійну ефективність. Дискурс проаналізовано в тісному зв’язку з суб’єктом, його свідомістю, мисленням, професійно-практичною діяльністю.*

Ключові слова: дискурс, концепт, професійно-мовленнєва комунікація, мовна особистість.

I*n the article professional linguistic communication is presented as an interaction of subjects – exponents of concepts. The author considers that a common professional concept in the structure of professionally oriented linguistic identity of addresser and addressee provides their professional efficiency. Discourse is analyzed in close connection with the subject, its consciousness, thinking, professional and practical activities.*

Key words: discourse, concept, professional linguistic communication, language identity.

Професійно-практична діяльність і мова тісно пов’язані з особистістю суб’єкта, тому все частіше увага лінгвістів галузі державного управління

зосереджується на діяльнісних, когнітивних аспектах комунікативного процесу, зокрема, на проблемах когнітивної діяльності суб'єкта в її лінгвістичній репрезентації. Особистісно-когнітивний вимір являє собою реальний атрибут комунікативного акту, є підґрунтям взаємодії комунікантів, а когнітивні схеми професіональної мовленнєвої комунікації вербалізуються через пареміологічні одиниці (мовні штампи, кліше) і відбивають ці схеми у мові професії.

Можливість проаналізувати комунікативні явища як джерела відомостей про концептуальні або когнітивні структури свідомості й інтелекту суб'єктів управлінської діяльності з'явилася завдяки становленню когнітивного підходу. Будова мови демонструє, що в ділянці знань професійного світу певне місце належить такій одиниці метнальної інформації, як концепт. Існує гипотеза, що в голові людини є певний рівень, на який "стікається" інформація, яка надходить різними каналами, і саме на цьому рівні обробляються результати сприйняття та засвоєння зорового, слухового, тактильного, моторного тощо, спільного з мовним, досвіду [11, с. 123].

Відомо, що, пізнаючи професійний світ, суб'єкт створює у своїй свідомості його модель. Цей світ є вторинним, таким, що виник у результаті пізнавальної, творчої, професійної діяльності. Побудована концептуальна картина світу формується та починає функціонувати у свідомості суб'єкта. Поряд з нею існує вербальна, або мовна, картина світу, яка і дає можливість аналізувати концептуальні засади ефективних комунікативних актів.

Досі професійно-мовленнєва комунікація у сфері державного управління аналізувалася з метою вивчення форматів професійних компетенцій державних службовців (Н. Нижник); здійснювалися спроби побудувати сучасну модель їх професійної компетентності (С. Хаджирадєва); досліджувалися професійно-інтелектуальні чинники, що впливають на формування цілісності комунікативного процесу (С. Загороднюк, І. Плотницька, С. Бронікова, Т. Недашківська, Т. Філіпова).

Однак більш глибоке вивчення практики професійно-мовленнєвої комунікації призвело до розуміння необхідності когнітивної фіксації функціональних схем комунікативних актів.

Одиниця мислення – концепт – широко досліджується когнітологами для вивчення механізмів представлення знань, лінгвокультурологи вбачають велику цінність концепту в можливості проникнення в глибину професійної та національної свідомості: "Концепти є одиницями мислення, науковий інтерес становлять способи їх вербалізація у професійному світі" [3, с. 11]. Сучасна лінгвістика дослідженню природи концепту приділяє багато уваги (Д. Болдирев, А. Залевська, Р. Фрумкіна, М. Слободян, Р. Угринюк, В. Іващенко та ін.). Незаперечним є таке твердження: концепти формуються у зв'язку з категоризацією професійного світу суб'єктом [4, с. 7]. Як результати засвоєння того чи іншого фрагмента або сфери професійної реальності, досвіду спілкування та узагальнення, концепти об'єктивуються через мовні одниці (слова) та еквівалентні мовні вирази, що виникають унаслідок знаходження знака для сформованого концептуального змісту.

Концепти різного типу або їх поєднання народжуються у процесі сприйняття професійного світу; вони утворюються в акті пізнання, відбивають узагальнення професійного досвіду та усвідомлену в різних типах професійної діяльності дійсність.

Однак термін "концепт" (від лат. conceptus – думка, поняття) досі не має однозначного тлумачення. Наприклад, у словнику іншомовних слів є такі визначення цього терміна: 1) у логіці – смисл знака (імення); 2) загальна думка, формулювання [12, с. 296]. У когнітивній науці прийнято вважати, що концепти являють собою ментальні вербальні утворення. У науковому спілкуванні часто спостерігаємо, що термін "концепт" використовується як синонім терміна "поняття". Але сьогодні ці два терміни розмежовуються багатьма дослідниками [4; 7; 8; 10; 13; 16]. Слід зазначити, що заміна терміна "поняття" як набору суттєвих ознак терміном "концепт" є не просто термінологічною заміною: концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм (сценарій), а це означає, що він відбиває не просто суттєві ознаки об'єкта, але й усі ті, які в певному мовному колективі заповнюються знанням про сутність [3, с. 96].

Ці структури відіграють істотну роль у функціонуванні професійної мови: з їх допомогою встановлюється зв'язність тексту на мікро- та макрорівні, забезпечується формулювання необхідних висновків; зрештою, вони "постачають" контекстні очікування, що дозволяють прогнозувати майбутні події на підставі раніше використовуваних схожих за структурою мовних дій.

Концепт не можна прирівнювати й до слова чи його значення, це – одиниці різних систем. Концепти – ментальні сутності, незалежні від мови, що підтверджують факти існування невербальних концептів.

Перш за все, цікавим є те, як мовні структури відбивають знання суб'єкта про професійний і про внутрішній світ; якими смислами оперує суб'єкт. За формою концепти поділяються на вербалізовані і невербалізовані. Вербалізовані концепти знаходять вираження за допомогою засобів мови, невербалізовані концепти можуть бути виражені немовними засобами [8, с. 38]. До вербалізованих концептів належать номіновані концепти – мають стандартне загальновідоме мовне вираження словом або фразеологізмом (мовним кліше, мовним штампом).

Мета дослідження – з'ясувати, як відбито в державноуправлінському дискурсі (ДУД) здійснювану суб'єктом професійно-мовленнєву діяльність; як пов'язані між собою концепти світу професійного спілкування і особистісно-когнітивний вимір. Досягнення поставленої мети неможливе без застосування когнітивного підходу до вивчення мовних феноменів, яке передбачає визнання того факту, що мовні форми являють собою відбиток когнітивних структур. Між когнітивними структурами і структурами мови встановлюються певні взаємовідносини. Їх виявлення, описування й аналіз є актуальним завданням, яке стоїть перед лінгвістами наукової галузі "державне управління".

Важливою ознакою концепту є його включеність до комунікативного ланцюга. Справді, спілкування може розглядатися як своєрідний обмін, а саме – обмін смислами, концептами у вербальній і невербальній формі. Невід'ємною частиною концептів є власне мовні знання. Вони входять у загальні знання про професійний світ як відомості про те, як знання і смисли кодуються в мові професії.

Доведено, що особливості професійно-мовленнєвої комунікації полягають у створенні тексту на основі концепту комунікації, який призначено для управління мовленнєвою діяльністю особи адресата з урахуванням концепту комунікації, наявного в неї. Розумінню феномена концепту комунікації сприяють ідеї, сформовані Т. А. ван Дейком [5, с. 112]. Учений розглядає мовні акти як складову соціальної взаємодії; до їх структури входять адресат і адресант, певні цілі, наміри, дії адресанта (висловлювання, що мають певні характеристики), комунікативна ситуація і здійснювані наміри. Схеми комунікативних актів визначають як необхідну складову комунікативної компетенції; ці схеми входять в організацію особи суб'єкта і структурують його мовну поведінку.

Часто ці когнітивні схеми достатньо чітко проступають крізь текстову тканину ДУД [9]. Прикладом такої когнітивної схеми може бути формат "Доповідної записки "Політична пропозиція", який містить аналітичну частину", де подано схему, або спосіб викладу необхідної адресатові інформації [10, с. 3]:

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА (до 15 аркушів)

Заново сформулюйте одним коротким реченням (5 – 7 слів) суть питання

1. Дослідження проблеми

Передумовами виникнення проблеми є:

_____, що виникли внаслідок таких обставин _____.

Проявами проблемами є _____, які впливають на _____.

Досвід подолання аналогічних проявів свідчить_____

Таким чином, традиційна практика дозволяє підійти до вирішення проблеми таких чином_____

Розв'язання проблеми надає_____

Прогноз розвитку ситуації за обставин подолання проблеми (результати)

1._____

Унаслідок неприйняття рішення

1._____

2. Можливі варіанти розв'язання проблеми

(В одному реченні перелічуються умовні назви розроблених варіантів розв'язання проблеми із зазначенням особливостей кожного з них)

Варіанти рішення

Одним коротким реченням підсумуйте цей розділ:

"Розглядалися Х варіантів.

Варіант 1 передбачає _____,

а варіант 2 передбачає_____"

Тут маємо справу з регулятивною мовленнєвою стратегією. Як один з видів мовленнєвої стратегії вона являє собою комплексний, когнітивний процес комунікативного характеру, що виражається у виборі адресантом системи продуманих поетапних регулятивних мовленнєвих дій, які формують лінію мовленнєвої поведінки, вжиту на підставі усвідомлення комунікативної ситуації в цілому і спрямовану на досягнення кінцевої комунікативної мети за рахунок ефективного використання заданого набору певних регулятивних мовленнєвих тактик, що є, насправді, конкретними регулятивними мовленнєвими кроками (поворотами, етапами) у процесі здійснення стратегії.

Наведемо також текст іншого характеру – "Типова інструкція з діловодства", в якому йдеться про таке: "У текстах нормативно-правових актів та посиланнях на них і документах, що містять відомості фінансового характеру, застосовується словесно-цифровий спосіб зазначення дат з проставлянням нуля в позначенні дня місяця, якщо він містить одну цифру, наприклад: 02 квітня 2011 року. Дозволяється вживати слово "рік" у скороченому варіанті "р.", наприклад: 03 червня 2011 р." [13].

Обидва уривки побудовані на підставі комунікативних схем, де певний тип мовлення пов'язаний з ідеями діяльності: регулюється мовне оформлення "Аналітичної частини Доповідної записки" та реквізиту "Дата", у зв'язку з чим здійснення мовленнєвої поведінки сприймається як нормативне. Наведені когнітивні схеми комунікативних актів можна іменувати так: "Один з комунікантів регламентує (регулює) те, що сприймається іншим комунікантом як тип обов'язкової мовної поведінки; така мовна поведінка відповідає покладеним на службовця вимогам" (авт.). Більшість з таких схем відбито в пареміологічних одиницях (мовних штампах, кліше), що репродукують концепти професійного світу, зокрема, світу професіональної мовленнєвої поведінки. Зміст концепту, у свою чергу, суттєво визначає мовленнєву поведінку адресанта в діалозі щодо його співвіднесеності з концептом партнера.

Якщо в першому аналізованому уривку спостерігаємо стовідсоткову співвіднесеність концептів суб'єктів, то в другому – регулятивна лінгвістична стратегія навряд чи забезпечить очікувані результати: незрозумілим залишається спосіб оформлення дати в текстах документів, що не належать до нормативно-правових актів і документах, що містять відомості фінансового характеру. Отже, схеми комунікативного акту не дотримано.

Не слід забувати, що, організуючи власну комунікативну діяльність, суб'єкт-відправник повідомлення має усвідомлювати найбільш ймовірні результати цієї діяльності. Таке усвідомлення буде реалістичним при опорі на концепт комунікації, який має відправник. Уже на початку своєї діяльності щодо створення тексту (проекту тексту) особа відправника інформації задає та формує образ майбутніх дій особи адресата – отримувача інформації [15, с. 351]. Суб'єкт, який створює текст, через необхідність поставленого перед ним завдання в управлінні діяльністю особи отримувача, так чи інакше

співвідносить (координує) свою "текстову" діяльність, поєднуючи активований концепт комунікації з діяльністю особи адресанта, з ідеєю про цю діяльність, з ідеєю наявного в неї концепту комунікації.

Отже, досвід вивчення професійних текстів доводить, що в доборі висловлювань комунікантами суттєву роль відіграють схеми професійної мовленнєвої комунікації, про які згадувалося вище. Ці схеми відбивають професійний досвід суб'єктів, вони засвоюються та вживаються в актах комунікації. Звідси – визначаємо концепт професійної комунікації як одиницю когнітивного забезпечення комунікації, оперативну змістову ментальних, психічних, професіональних ресурсів свідомості суб'єктів.

Дослідниками визначено, що концепти комунікації є складними структурами інтерактивно-фреймового (інтерактивно-сценарного) типу [3; 8; 13], а сукупність концептів, що зберігають інформацію про схеми комунікації, утворює відповідну когнітивну сферу – концептосферу наївних схем (фреймів, сценаріїв) мовленнєвої комунікації. Одиниці концептосфери професійного світу державного управління стандартизовані, оброблені та визнані професійною свідомістю.

Вивчення різноманітних мовних форм, яких набуває концепт професійної комунікації в конкретних умовах професійної взаємодії, становить значний інтерес для лінгвістів галузі державного управління, оскільки дозволяє досліджувати, як суб'єкт, який сприймає інформацію через необхідність самого процесу сприйняття, виконує комунікативні дії, підказані йому текстом, – тим самим його діяльність вдало чи невдало скерована текстом, через який концепт комунікації його діяльності співвідноситься (координується) з концептом координації у складі діяльності суб'єкта, який створив текст.

Отже, вивчення мовних форм, здійснюване з позицій того, як ці мовні форми відбивають бачення професійного світу суб'єктом і способи концептуалізації цього світу у вигляді концепту комунікації, вказує на важливість існування спільних принципів категоризації і механізмів обробки інформації відповідно до того, як у них відбито пізнавальний досвід суб'єкта, зверненого до мовленнєвої комунікації, а також вплив зовнішньої професійної реальності на категоризацію суб'єктом світу професійної комунікації.

Аналізовані вище уривки демонструють, що в мовній (комунікативній) свідомості суб'єктів повинна бути спільна ділянка, утворена психічними когнітивними схемами мовленнєвої комунікації. Також спостерігаємо, що при формуванні образу певних дій особи адресата особа відправника отримує можливість, завдяки спільному концепту, урахувати мотиви діяльності особи адресата, особливості властивої йому картини світу, комунікативного та професійного досвіду, реальні умови смислового сприйняття тексту, свій власний образ у свідомості особи адресата, смисл, який із найбільшою ймовірністю надасть адресат його словам. На цьому ґрунті у мовленнєвій свідомості особи відправника будується образ майбутніх дій особи адресата. Зрештою комунікативні дії суб'єктів і текст закономірно пов'язуються зберіганням єдиного комунікативно-концептуального плану.

Але є реальність комунікації і реальність адресата. Смисловий рівень свідомості формується фоновими знаннями, що передбачають обопільне знання управлінських реалій адресатом і адресантом і є підґрунтям мовного спілкування, а також, як уже можна стверджувати, є фоновими знаннями про адресанта і адресата як учасників комунікації. Ці знання знаходять своє відбиття в концепті комунікації [2, с. 361].

Однак в акті професійно-мовленнєвої комунікації діяльність відправника інформації та діяльність адресата мають не тільки подібні, але й відмінні риси, пов'язані з виконанням ними різних професійних ролей. Це ще раз підтверджує, що розуміння висловлювань у мовленнєвих актах має ґрунтуватися на спільних концептах, категоріях, правилах і стратегіях. Запропоновані ван Дейком поняття концептів, фреймових концептуальних систем як когнітивних чинників розуміння в мовленнєвій комунікації, вказують на можливість виокремлення концепту комунікації як особистісно значущого фреймового когнітивного утворення, що зумовлює комунікативну активність особистості адресанта і особистості адресата в цілісному акті мовної комунікації [5, с. 12].

Отже, когнітивно орієнтовані семантичні дослідження дискурсу визначають нову перспективу, пов'язану з уявленнями про концепти мовленнєвої комунікації; концепт адресанта, концепт адресата, концепт умов комунікації, концепт предметної ситуації в комунікації (наприклад, прийняття рішення) тощо.

З урахуванням викладеного матеріалу можна зробити висновок, що когнітивний підхід до мови професії дає можливість уточнити наукові уявлення про те, в якому співвідношенні знаходяться знання суб'єкта про професійний світ із засобами мови. Мовленнєва комунікація усвідомлюється як взаємодія суб'єктів, у зв'язку з цим центральне поняття когнітивного підходу до професійної комунікації – концепт комунікації – є одночасно й особистісно значущим поняттям.

Наявність у суб'єктів управлінського процесу спільного концепту є запорукою результативності професійно-мовленнєвої комунікації. Сформований спільний професійний концепт у структурі професійно орієнтованої мовної особистості забезпечить як її професійну ефективність, так і ефективність усього професійно-комунікаційного процесу.

Мовна картина професійного світу суб'єкта закарбована у значеннях лексикону та граматики. Вона є продуктом мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Її виявлення, описування та аналіз є перспективним напрямком сучасних лінгвістичних розробок у сфері державного управління.

Література:

1. *Арутюнова Н. Д.* Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. – 1981. – Т. 40. – № 4– С. 356–367. – (Серия "Литература и язык").

2. *Аскольдов С. А.* Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: антология. – М. : Наука, 1997. – 269 с.

3. *Воркачев С. Т.* Концепт как зонтиковый термин / С. Т. Воркачев // Язык, понятие, коммуникация. – М., 2003. – Вип. 24. – С. 5–12.

4. *Дейк Т. А. ван.* Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

5. Державний службовець в Україні (пошук моделі) / кол. авт. : Н. Р. Нижник та ін. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Ін-Юре, 1998. – 272 с.

6. *Іващенко В. Л.* Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації / В. Іващенко // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 62–76.

7. *Кубрякова В. С.* Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи : [кол. монография] / В. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, О. В. Сахарный ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1991. – 239 с.

8. *Попова З. Д.* Очерки по когнитивной линвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 191 с.

9. *Попович Н. Г.* Когнітивна сфера державноуправлінської діяльності у парадигмі лінгвістичних пошуків / Н. Г. Попович // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”. – 2011. – № 2. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/index.html

10. Рекомендації щодо підготовки комплексного кваліфікаційного завдання у вигляді політичної пропозиції (доповідна записка Кабінетові Міністрів України щодо реалізації державної політики). – Режим доступу : www.academy.gov.ua/doc/recomen.doc

11. *Слободян М. В.* Концепт як одиниця когнітивних досліджень / М. В. Слободян. – Режим доступу : eprints.oa.edu.ua/295/1/ 16_10_4.pdf

12. Словник іншомовних слів // уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута : Національний ун-т ім. Тараса Шевченка ; Український мовно-інформац. фонд НАН України. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).

13. *Стернин И. А.* Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2001. – С. 53–61.

14. Типова інструкція з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1242. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1242-2011-%EF

15. *Тупицына И. Н.* Языковая личность в системе социовербального взаимодействия / И. Н. Тупицына // Материалы 4-го Международного социального конгресса. – М. : РГСУ, 2004. – Т. 1. – С. 349–352.

16. *Угринюк Р. В.* Проблеми узгодження категорій “поняття-значення-концепт” / Р. В. Угринюк // Мова і культура. – 2007. – Вип. 9. – С. 224–228.

Надійшла до редколегії 27.12.2011 р.